

УДК 821.112.2 Д – 3.09

Зоя Кучер

ПРОБЛЕМА ВІДЧУЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПОВІСТІ Ф. ДЮРРЕНМАТТА „ДОРУЧЕННЯ”

Досліджується проблема відчуження особистості в творчості відомого швейцарського письменника другої половини ХХ століття Ф. Дюрренматта. Аналізується повість „Доручення”, в якій ця проблема отримує несподіваний розвиток. Розгорнута метафора спостереження розглядається як провідна для позначення стану відчуження героїв твору.

Ключові слова: відчуження, спостереження, ідентичність.

Проблема відчуження, характерна для творчості Ф. Дюрренматта різних періодів, була окреслена в швейцарській літературі ще в 40-ві роки ХХ століття і залишалася актуальною протягом кількох десятиріч. Увагу багатьох німецькомовних письменників (В.М. Діггельман, В. Кауер, П. Біксель) привертають трагічні аспекти людського існування, в їхніх творах переважають проблеми відчуженої особистості, постає тема невідповідності внутрішньої сутності людини тій ролі, яку їй нав'язало суспільство. Головними героями творів швейцарських письменників цього періоду, на думку російського дослідника В.Д. Седельніка, стають „трагічні фігури людей, які хворобливо відчують процес дегуманізації суспільства, та – що є особливо важливим – процес розпаду особистості, яка перетворилася на набір стандартних властивостей, потрібних та зручних суспільству” [2, с. 293].

Провідною проблема відчуження є і в творчості таких швейцарських письменників 70-80-х років, як Ю. Ледерах, Ю. Федершпіль, Г. Шпет, М. Фріш, які прагнули відтворити складні соціальні явища, пов'язані з відчуженням особистості від суспільства, від власної природи та від природи в цілому.

Основними філософсько-естетичними орієнтирами для Ф. Дюрренматта на ранніх етапах його становлення є концептуальні принципи екзистенціалізму, які згодом і визначили проблематику та поетику його творів. Онтологічна спрямованість екзистенціалізму, декларування абсолютної унікальності людського буття відповідали прагненням Дюрренматта сприймати особистість, перш за все, як істоту метафізичну, вилучену із соціальних стосунків. Людина в його ранніх оповіданнях „*Misto*” („*Die Stadt*” 1947), „*Портрет Сізіфа*” („*Das Bild des Sisyphos*”, 1945), „*Тунель*” („*Der Tunnel*”, 1952) відчужена від суспільства та від Бога, самотня у Всесвіті. Тільки свобода морального вибору та самовизначення надає їй можливості усвідомити свою індивідуальність і неповторність.

Особливість філософської концепції Ф. Дюрренматта, яка сформувалася у пізній творчості, полягає в тому, що стосунки між людиною та суспільством займають другорядні позиції, акцент чимраз більше переноситься на саму природу людської особистості. У прозі 80-х років мотив відчуження набуває глобального масштабу, тогочасна людина зрікається традиційних ціннісних категорій, відчуває гостру кризу власної ідентичності, стає „духовно безпритульною”, „духовно вигнаною” [1, с. 46].

Отже, метою пропонованої статті є спроба проаналізувати, яким чином проблема відчуження особистості, характерна для ранньої прози Ф. Дюрренматта, з'являється в іншій інтерпретації та набуває свого художнього завершення в його прозових творах 80-х років, а саме в повісті „Доручення” („*Der Auftrag*”, 1986).

Оцінки цієї повісті в зарубіжному літературознавстві можна вважати цілком позитивними. Увага багатьох дослідників [4; 5] зосереджена на захоплюючих подіях, якими насичений текст, а також на інтертекстуальному зв'язку з детективними творами письменника, а саме з повістю „Аварія” („*Die Panne*”, 1979) та романом „Правосуддя” („*Justiz*”, 1985). На думку німецького дослідника Л. Тантова, „Доручення” – „це детально розроблена кримінальна філософська повість, якої довгий час не існувало, і коли вона з'явилася Дюрренматта знов увінчали лаврами переможця” [6, с. 3].

І дійсно бачимо, що фабула твору напружена, у ній наявні елементи детективного жанру: загадкове вбивство, розслідування, зникнення та пошуки, велика кількість заплутаних ходів. Але автор заводить читача у логічну пастку прихованого змісту, залишаючи усі ці складові ніби за кадром, роблячи їх лише тлом оповіді, тому що проблема, яку він порушує, піднесена до рівня філософського осмислення таких онтологічних категорій, як життя та смерть, істина буття.

Слід зауважити, що експозиція класичного детективу в творі зберігається. Читач дізнається про загибель дружини відомого психіатра Отто фон Ламберта, який дає журналістці Ф. доручення з'ясувати, що ж насправді трапилося з його дружиною, та встановити істинну причину її смерті.

Події, зображені на початку твору, завдяки наявності класичних прийомів побудови детективних творів, налаштовують читача саме на такий розвиток сюжету, але ж елементи гротескного зображення сцени поховання підсилюють абсурдність подій та визначають іронічне сприйняття, що дає підстави розглядати це як пародію на класичну ситуацію, характерну для детективного жанру: „труна з тілом загиблої, причеплена до гелікоптера, пролітає тисячі кілометрів та плавно опускається в могилу, яку одразу ж засипають” [7, с. 3].

У процесі розвитку дії детективна сюжетна лінія, окреслена на початку твору, не набуває свого подальшого розвитку та стає другорядною. Розшукуючи Тіну фон Ламберт, Ф. дізнається з газети, що жінка насправді жива та переховується в майстерні одного художника, який уже помер, але був колись її коханцем. Дюрренматт, залучаючи

читача до гри, пропонує йому ще один можливий сюжетний хід. Ф. відправляється на пошуки іншої жінки, датської журналістки Юти Сьоренсен, якій Тіна віддала свій паспорт та руду шубу, що їй допомогло тій в'їхати до країни та проводити власне розслідування. Але згодом читач потрапляє до нового лабіринту подій, характерних скоріше для політичного трилера. Несподівано Ф. опиняється у центрі політичного конфлікту однієї країни, верхівка якої бореться за владу та таємно займається в пустелі випробуванням військової зброї різних країн, заявляючи при цьому про свій нейтралітет.

Але цікавою, на нашу думку, стає не стільки детективна історія про загадкове зникнення однієї жінки, вбивство та політичні події, які з ним пов'язані, а скоріше зображення стану сучасного світу, побудованого, як і в багатьох інших творах Дюрренматта, за принципом лабіринту, а також вчинки персонажів, які зайняті пошуками істини буття, їхні філософські роздуми про смуток, тривогу існування, порожнечу, пройняту почуттям усвідомлення руйнування власного „я” та прагнення внутрішньої ідентичності. Не випадково за епіграф автором обрано таку цитату з праці К'еркегора: „Що буде? Що принесе майбутнє? Я цього не знаю і ні про що не здогадуюся. Коли павук, втративши точку опори, обривається в безвість наслідків, він неодмінно бачить перед собою порожнечу, де нема за що зачепитися, скільки не борсяйся. Ось так і зі мною: попереду незмінно порожнеча, а те, що жене мене вперед, є наслідок, залишений позаду. Це життя позбавлене сенсу, страшне та нестерпне” [7, с. 3].

Несподіваного розвитку набуває в повісті мотив відчуження, що і відволікає увагу читача від детективного розслідування. Для позначення стану відчуження автор використовує розгорнуту метафору спостереження, яка відтворює процес здійснення моніторингу, що відбувається на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному. Кожна окрема особистість концентрує увагу на собі, прагнучи знайти сенс свого існування. Усі персонажі повісті перетворюються на об'єкт постійного споглядання для інших людей. З розповіді психіатра журналістка Ф. дізнається, що він постійно наглядав за своєю дружиною та ставився до неї як до звичайної пацієнтки, застосовуючи рекомендовані у психіатрії методи холоднокровного спостереження. У щоденникові Тіни фон Ламберт Ф. вичитала, що та в свою чергу теж постійно спостерігала за чоловіком.

Складається враження, що світ в повісті „Доручення” побудований за принципом паноптизму, який дозволяє „спостерігати одразу ж за великою кількістю різних індивідів” [3, с. 295]. Усі члени суспільства у творі знаходяться під пильною увагою держави, та ж, в свою чергу, перебуває під наглядом інших держав. Навіть природа бере на себе функцію суб'єкта, який спостерігає. У цьому випадку особистість, відчужена від суспільства та від самої себе, втрачає свою індивідуальність, перетворюючись на об'єкт постійного нагляду, однак парадокс ситуації полягає в тому, що спостереження стає невід'ємною частиною життя кожної людини, і саме воно надає можливість окремій особистості

віднайти свою значущість: „відсутність спостереження з часом стало б для неї страшнішою мукою, ніж раніше – спостереження, вона вважала б себе незначущою, а якщо незначущою, то й такою, яку не поважають, а тому й нікчемною, а якщо нікчемною, то й безглуздою” [7, с. 32].

Слід зауважити, що Дюрренматт не акцентує увагу на дослідженні стану відчуження взагалі, він лише обмежується конспективним викладенням фактів глобального виявлення елементів „відчуження-спостереження”.

У контексті цікавої для нас проблеми показова є думка ще одного з персонажів повісті – логіка Д. про одвічну нетотожність людини самій собі. Зазначена проблема набуває в повісті образного вираження через систему персонажів-двійників. У першу чергу – це Тіна фон Ламберт, яка ототожнюється з Ютою Сьоренсен, і журналістка Ф., які проходять однаковий шлях, причому кожна з них намагається вжитися в характер іншої. Знайшовши в номері, де мешкала Юта, записку з цитатою, яка є епіграфом повісті, Ф. повністю „перевтілюється” в цю жінку. Вона також стає самотньою та безпорадною, одірваною від оточення, і готова пройти її шлях і повторити її долю. Для того, щоб прорахувати свій хід та визначити власну ситуацію, вона має „розшифрувати” реакції та емоції іншої жінки, осмислити її власну ідентичність та спробувати відшукати свою, отже, пізнати себе через іншу людину.

Завдяки такій схемі складається враження, що не існує грані між цими персонажами, а є лише один зовнішній атрибут – руда шуба. У цьому випадку, саме предмет одягу допомагає людині, яка загубилася в сучасному світі, відшукати свою індивідуальність. Коли Тіна тікає від чоловіка, вона бере з собою лише руду шубу, потім віддає її Юті. Журналістка Ф., вирушивши на пошуки Тіни, випадково на базарі серед різного мотлоху натрапляє саме на цю шубу: „А торкнулася вона саме цієї шуби і одразу ж зрозуміла, що це шуба Тіни фон Ламберт, яка, ймовірно, й притягнула її до себе як магічний талісман” [7, с. 43].

І лише в той момент, коли людина знаходиться на межі між життям та смертю, цей атрибут стає непотрібним. Це можна чітко побачити у сцені гибелі Юти. На знімку, де зафіксовані останні моменти її життя, Ф. побачила обличчя, „яке перекошилося від бажання, а потім, коли величезні руки обхопили її горло, вона бажала всього, що з нею відбувалося, бажала насилля та смерті” [7, с. 46].

Ф. готова повторити шлях свого двійника, але вона не хоче примиритися зі смертю. У ній, навпаки, прокидається неймовірне бажання боротися за життя, яке зумовлене її проблемою вибору та самовизначення: „невідоме до того часу бажання жити спалахнуло у неї в душі, жити вічно, накинутися на цього гіганта, на цього божевільного бога, вгризтися зубами йому в горло, перетворитися на страшного звіра та злитися з тим, хто хотів її звалтувати та вбити” [7, с. 52].

Особливу увагу необхідно звернути на підзаголовок повісті „Доручення”: „Про спостереження спостерігача за спостерігачами”, який демонструє інтертекстуальний зв'язок зі змістом однієї з основних глав книги англійського фізика А. Едингтона „Філософія природознавства”,

яку Дюрренматт називав геніальною та вважав найважливішим джерелом свого мислення. В цій главі, що розпочинається латинським виразом „*Quis custodiet ipsos custodet*”, досліджуються процеси спостереження за природними феноменами. Згідно з квантовою механікою, в природі неможливе „чисте” спостереження, оскільки кожний об’єкт спостереження у процесі взаємодії з суб’єктом змінює свої якості. Розповсюджуючи закони природознавчих наук на розвиток суспільства, Дюрренматт вибудовує загальну схему спостереження, репрезентовану на всіх рівнях життя, та надає своїм персонажам можливість по-різному ставитися до того, що вони є постійним об’єктом споглядання.

Лише два персонажі повісті – військовий кореспондент Поліфем та колишній військовий льотчик Ахілл, який унаслідок тяжкого поранення перетворився на божевільну істоту, що гвалтує та вбиває жінок, – випадають із загальної схеми спостереження, запропонованої автором.

Поліфем прагне бути „чистим” спостерігачем, отже, не хоче перетворюватися на об’єкт споглядання для інших. Головне для нього – фіксувати реальність на плівку, ігноруючи всі почуття та навіть моральні принципи. Але його дії не відповідають законам квантової фізики, сформульованим Едингтоном, і стають неприродними. Всупереч усьому, він також перетворюється на об’єкт спостереження, але не для людей, а для комп’ютерів, автоматичних відеокамер та космічних супутників. У процесі такого розвитку подій не реалізується прагнення будь-якої людини віднайти свою значущість, заповнити існуючу порожнечу. Поліфем залишається замкненим у своєму світі, одірваним від оточення, в якому існує.

Так само як і Поліфем, Ахілл не хоче примиритися з тим, що процес спостереження доводить усі дії до автоматизму та перетворює його на машину. На відміну від міфологічного персонажа, який героїчно бився під Троєю, зустрічаючись зі своїм ворогом віч-на-віч, військовий льотчик Ахілл не бачить свого супротивника, а лише спостерігає за приладами та натискає кнопки, внаслідок чого гинуть люди. Ворог стає для нього абстрактним та невизначеним. Навіть злочини есесівців у Освенцимі, на думку Ахілла, виглядають більш моральними, оскільки ті бачили обличчя своїх жертв.

Прагнення віднайти „іншого”, завдяки якому можна досягнути сутність власного існування, пробуджують в Ахілла бажання відчувати себе людиною, навіть якщо треба стати справжнім злочинцем, перетворитися на звіра, згвалтувати жінку та задушити.

Отже, стисло розглянувши специфіку репрезентації проблеми відчуження у творчості Ф. Дюрренматта, можна стверджувати, що в повісті „Доручення” вона набуває несподіваного розвитку. Для позначення глобально абсолютного відчуження автор використовує метафору спостереження, яка відтворює процес моніторингу на всіх рівнях життя людини. Перетворившись на об’єкт постійного споглядання, людина знаходить у цьому свою значущість і лише завдяки „іншому” прагне відшукати власну ідентичність.

Втім, проблема відчуження, яка, безперечно, актуальна для сучасного постмодерного суспільства, не може бути вичерпана однією науковою розвідкою, тому пропонується стаття відкриває перспективи для подальшого дослідження цієї проблеми не тільки у творчості Ф. Дюрренматта, а й інших швейцарських письменників другої половини ХХ століття.

1. *Ігнатенко М.* Відчуження й імморалізм у дійсності та літературі ХХ ст. / М. Ігнатенко // Слово і час. – 2001. – № 11. – С. 45-49.
2. *Седельник В.Д.* Отчаяние и надежда. (Литература Швейцарии в 80-е годы) / В.Д. Седельник // Вопросы литературы. – 1988. – № 1. – С. 78-108.
3. *Фуко М.* Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / Мишель Фуко. – М. : Ad Marginem, 1999. – 479 с.
4. *Rusterholz P.* Die Verwandlung der „Stoffe“ als Stoff der Verwandlung. Friedrich Dürrenmatts Spätwerk / Peter Rusterholz, Irmgard Wirtz. – Berlin : Erich Schmidt, 2000. – 228 S.
5. *Rusterholz P.* Aktualität und Geschichtlichkeit des Phantastischen am Beispiel von F.Dürrenmatts Novelle „Der Auftrag“ / Peter Rusterholz // Wolfram Buddecke, Jörg Hienger (Hg.). – Frankfurt am Main, Bern, 1987. – S.163-186.
6. *Tantow L.* Dürrenmatt is watching you! „Der Auftrag“ – eine philosophische Kriminalnovelle / Lutz Tantow // Süddeutsche Zeitung. – 1986. – Vol.1. – N. 10.
7. *Dürrenmatt F.* Der Auftrag oder Vom Beobachten des Beobachters der Beobachter / F. Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes, 1986. – 62 S.

Zusammenfassung

Es wird im Artikel das Problem der Menschenentfremdung im Spätwerk vom schweizerischen deutschsprachigen Schriftsteller F. Dürrenmatt untersucht. Im Mittelpunkt der Forschung steht die Novelle „Der Auftrag“, in der das erwähnte Problem eine führende Rolle spielt und eine unerwartete Entwicklung erreicht. Es wird die Grundmetapher der Beobachtung akzeptiert, die für Bezeichnung des Entfremdungszustands im Werk besonders wichtig ist.

Schlüsselwörter: *Entfremdung, Beobachtung, Identität.*

Summary

The problem of personality estrangement in the creative work of a famous Swiss writer of the second part of the XXth century F. Durrenmatt is being investigated in the article. The story „The Errand” in which this problem gets an unexpected development is being analyzed. As a key metaphor the expanded metaphor of observation is being considered for the denotation of characters’ estrangement.

Key words: estrangement, observation, identity.

Стаття надійшла до редколегії 22.10.2009